

17. Przestrzeń publiczna - wyzwanie współczesnej urbanistyki

Public spaces - a challenge for modern urban planning

Rzepnicka Sylwia

Katedra Urbanistyki i Planowania Regionalnego, Wydział Architektury, Politechnika Gdańska,
Opiekun naukowy: dr hab. inż. arch. Daniel Załuski, prof. nadzw. PG

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, miasto, partycypacja, tożsamość miejsca

Streszczenie

Przestrzeń publiczna jest jednym z najpoważniejszych wyzwań i problemów współczesnej urbanistyki szeroko dyskutowanym również wśród władz miejskich, mieszkańców oraz prywatnych inwestorów. Wielopłaszczyznowy kryzys przestrzeni publicznych wynika z dynamicznych zmian zachodzących w wymiarze fizycznym oraz w wymiarze społecznym miasta. Przytoczone w artykule zagadnienia dotyczące zagarniania przestrzeni przez małe grupy społeczne, zatracania tożsamości przez miejsca, konkurencja świata wirtualnego, brak poczucia bezpieczeństwa i rozluźnienie więzi międzyludzkich to jedne z wielu poważnych problemów do rozwiązania. W jaki sposób tworzyć atrakcyjną alternatywę (nie konkurencję) dla przestrzeni prywatnych, wirtualnych czy dających tak pożądaną aktualnie anonimowość? Jak tworzyć miasta spójne o harmonijnej strukturze przyjaznej użytkownikom? Planowanie przestrzeni w miastach jest coraz bardziej wymagającym procesem angażującym coraz większą liczbę uczestników. Przestrzeń publiczna jest kluczowa dla struktury i życia miasta i stanowi ogromne wyzwanie dla współczesnych urbanistów zarówno ze względu na powstające w obecnych czasach ograniczenia, jak również rosnące wymagania przyszłych pokoleń mieszkańców.

1. Wstęp

Początek XXI wieku charakteryzuje się m.in. szybkością przemian, rozwojem technologii, zwiększeniem konsumpcji i zmniejszeniem odległości. Aktywność zmian wpływa na wszystkie dziedziny życia, w tym również na urbanistykę i architekturę.

Według danych ONZ połowa ludności na świecie zamieszkuje współczesne miasta, a zgodnie z prognozami, w 2050 roku wartość ta wzrośnie do 66%. Szybkość procesów urbanizacyjnych oraz zmian demograficznych stanowi ogromne wyzwanie dla całej dziedziny jaką jest planowanie przestrzenne. W obliczu powyższych danych coraz częstsze są światowe debaty i rozważania na temat rozwoju życia publicznego.

„Tak jak miasto jest zarówno wytworem jak i źródłem cywilizacji, tak przestrzeń publiczna jest emanacją i podwaliną tej struktury osadniczej, jaką jest miasto. Jakość przestrzeni publicznej jest zatem tożsama z jakością przestrzeni miejskiej. Miasto stało się definitywnie dominującym środowiskiem życia człowieka, można zatem wysnuć wniosek, że jakość przestrzeni publicznej miasta współkreuje ogólną jakość życia człowieka.”(Ruczyński 2010: str. 148).

Pojęcie przestrzeni publicznej zostało wielokrotnie zdefiniowane. Podczas II Kongresu Urbanistyki Polskiej ustalono, iż jest to „...dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych. O publicznym charakterze przestrzeni decyduje zbiorowy sposób jej użytkowania...” (Karta Przestrzeni Publicznej, 2009). Piotr Lorens (2006) natomiast traktuje pojęcie przestrzeni publicznej szerzej - jako miejsce realizacji potrzeby bezpośredniego kontaktu pomiędzy uczestnikami życia społecznego. Pojęcie przestrzeni publicznej należałoby więc traktować jako fizycznie dostępną dla wszystkich zbiorowości przestrzeń dialogu i działań obywateli, przestrzeń przeznaczoną na potrzeby użytkowników i służącą do bezpośrednich kontaktów między członkami społeczeństwa. Powyższa definicja nie jest jednak łatwa do spełnienia.

Wielu współczesnych architektów oraz socjologów zwraca uwagę na zanikanie przestrzeni publicznych ze względu na ich charakter, który nie zachęca do przebywania w miejscach, a sprzyja jedynie przechodzeniu przez nie bez nawiązywania jakiegokolwiek interakcji społecznej. „W przeciwieństwie bowiem do oglądania budynków, przebywanie wśród ludzi oferuje całe

bogactwo wrażeń zmysłowych. Dlatego też takie znaczenie przypisuje się obecnie przestrzeniom publicznym – wynika ono z dążenia do ożywienia miast i uczynienia ich atrakcyjnymi” (Lorens 2010: str.7).

2. Opis zagadnienia

2.1 PROBLEM TOŻSAMOŚCI

Bardzo często poruszonym tematem, który pozwala na wartościowanie przestrzeni publicznej jest problem tożsamości. „Za jeden z przejawów *bycia* w miejscu, harmonijnego z nim związku można uznać wyjątkową atmosferę miejsca, która przyciąga i jednoczy ludzi, zawartą w określeniu *genius loci*.”(Dymnicka 2011: str.42). Z czego wynika niepowtarzalny charakter określonej lokalizacji?

Francuski antropolog Marc Augé podzielił otaczającą nas przestrzeń na *miejsca* oraz *nie-miejsca*. *Miejsca* służą identyfikacji, są racjonalne i historyczne. Wielowymiarowy kontekst tworzy ich tożsamość i skłania do integracji i bezpośrednich kontaktów.

Natomiast *nie-miejsca* są według autora wytworem hipernowoczesności i poniekąd stanowią zarzut stawiany nowym miastom. Nie tworzą żadnej tożsamości, nie sprzyjają tworzeniu relacji i powodują poczucie osamotnienia, anonimowości i podobieństwa. Są to przestrzenie nijakie, w których nikt nie czuje się „u siebie”, a kontakty społeczne są wręcz postrzegane negatywnie. Nie potrafią zachęcić nas do zatrzymania i dialogu, ponieważ nie oferują żadnego kontekstu. Człowiek w *nie-miejscu* skupia się na sobie i na teraźniejszości, nie szuka głębszego sensu i w efekcie nie doświadcza przestrzeni i nie dąży do interakcji społecznych lub nawiązywania więzi. Współczesne *nie-miejsca* są więc „rzeczywistością zorganizowaną anonimowo, w której dominują powierzchowne i skomercjalizowane interakcje, zanikają trwalsze więzi społeczne i zacierają się utrwalone granice terytorialne oraz kulturowe. Augé stawia tezę, że *nie-miejsca* są rzeczywistym obrazem naszych czasów, a ich eksplozja i inwazja na coraz większe obszary życia powoduje głębokie zmiany w świadomości ludzi.” (Dymnicka 2011: str.45).

Postawianiu *nie-miejsc* pozornie sprzyja projektowanie uniwersalne czyli nowoczesna koncepcja kształtowania otaczającej nas przestrzeni promująca równość i dostępność dla wszystkich oraz zapewnienie możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym każdej zainteresowanej zbiorowości oraz jednostce.

Bazowanie na ujednoliconym systemie identyfikacji wizualnej oraz zunifikowanych normach projektowych sprzyja tworzeniu *nie-miejsc* oraz w pewnym stopniu zatracaniu tożsamości i indywidualnego charakteru. Jednakże z drugiej strony dostępność i intuicyjność przestrzeni idąca za koncepcją projektowania uniwersalnego jest spełnieniem idei publicznego dostępu, braku ograniczeń użytkowania, czyli dokładnie tym, czym powinna być przestrzeń publiczna.

Połączenie powyższej koncepcji wraz z ideą tworzenia miejsc atrakcyjnych dla odbiorcy i posiadających swój niepowtarzalny charakter jest ogromnym wyzwaniem, ale również szansą na ożywienie życia miejskiego w przestrzeni publicznej.

2.2 PUBLICZNE CZY PRYWATNE

Zanikanie przestrzeni publicznych wraz z postępującą globalizacją powodowane jest także przez postępujący proces komercjalizacji i prywatyzacji.

„Współczesne społeczeństwo jest społeczeństwem konsumpcyjnym. Człowiek w społeczeństwie konsumpcyjnym jest konsumentem, którego wolność i przyjemność stanowi gwarancję prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa w ramach systemu. Zasadnicza rola, jaką odgrywają konsumenci, sprawia, iż dzisiejsze społeczeństwo określane jest często jako społeczeństwo konsumentów”(Szatan 2012: str.95). Podczas gdy przestrzenie publiczne tracą na atrakcyjności, coraz bardziej zyskują przestrzenie prywatne pełniące rolę publicznych lub półpublicznych. Coraz intensywniej użytkowane są centra handlowe, parki rozrywki, restauracje i obiekty sportowe, ponieważ oferują dużo szerszy wachlarz usług niż klasycznie pojmowane przestrzenie publiczne miasta (plac, parki, ulice itp.).

Galerie handlowe stają się miejscem odwiedzin mieszkańców miast jak również celem turystyki komercyjnej. Oferta miejskiej przestrzeni publicznej jest zbyt ograniczona i z pewnością zbyt mało wypromowana, by stanowić konkurencyjny cel wizyty.

Jest to zaskakujące biorąc pod uwagę fakt wzorowania przestrzeni handlowych właśnie na zasadach projektowania przestrzeni publicznych. Są one urządzone w sposób imitujący ogólnodostępność i miejsce spotkań (zieleń, elementy małej architektury, place zabaw dla dzieci etc.), choć w rzeczy samej kierują się zasadami prywatnymi (ograniczone godziny otwarcia, selekcja klientów, stały dozór w postaci ochrony i monitoring, brak interakcji z innymi użytkownikami, itp.). Ich popularność polega na prostocie odbioru i różnorodnych możliwościach zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych. Bardzo ważnym aspektem jest także poczucie bezpieczeństwa i komfortu jakie dają użytkownikom, którzy nie muszą się obawiać dyskomfortu przebywania z ludźmi bezdomnymi lub tzw. marginesem społecznym.

Przestrzenie publiczne nie są w stanie zagwarantować poczucia bezpieczeństwa w takim stopniu jak powierzchownie prywatne przy jednoczesnym zachowaniu fundamentalnej zasady służenia wszystkim bez ograniczeń dostępności. „Obecnie kontrola nad przemocą i przestępczością staje się wręcz jednym z kluczowych czynników decydujących o ekspansji i przekształcaniach miast. Dzieje się tak, gdyż bezpieczeństwo osobiste, które także może być interpretowane w wymiarze społecznym jako bezpieczeństwo publiczne, jest uznawane za niezmiernie istotny parametr jakości życia” (Lorens 2010: str. 63).

Przykładem prywatyzacji i ograniczania przestrzeni publicznych w celu zapewnienia poczucia bezpieczeństwa jest coraz bardziej popularne w Polsce grodzenie osiedli mieszkaniowych i obiektów użyteczności publicznej. Popularność tego zjawiska wynika również z przekonania mieszkańców o prestiżu jaki daje „osiedle strzeżone”.

Wielu socjologów dowodzi nieracjonalności rozpowszechniającej się kultury strachu, natomiast inni wskazują iż lęk przed obcymi jest prawidłową ostrożnością wynikającą z dynamicznych przemian społecznych. Dla przestrzeni publicznych ma to jednak znaczenie negatywne i wpływ niszczący, ponieważ ogranicza czytelność miast i dróg komunikacyjnych (wydłużenie tras pieszych, konieczność obchodzenia ogrodzeń), a sprzyja jedynie wąskiej integracji w obrębie wybranej grupy społecznej wykluczając wszystkich pozostałych. Nie rozwija siatki spajającej miasto ani społecznych relacji w szerszym znaczeniu i prowadzi do jeszcze większej izolacji małych grup, które stopniowo identyfikują się z bardzo ograniczoną przestrzenią wewnątrz strefy grodzonej.

„Można zatem stwierdzić, że jednym z najbardziej istotnych problemów współczesnych przestrzeni publicznych jest niebezpieczeństwo zawłaszczenia ich przez mieszkańców w stopniu uniemożliwiającym lub znacznie utrudniającym realizację niezbędnych dla funkcjonowania miasta kontaktów. W ten sposób zostaje naruszona „fizjologia” miasta, staje się ono dysfunkcyjne w samej swej istocie.” (Mironowicz 2010: str.47).

Problem zostaje zauważany również przez władze miejskie. W Polsce lokalne władze zaczynają podejmować próby ograniczenia lub całkowitego zakazu grodzenia ujętego w przepisach regionalnych (np. uchwały krajobrazowe Krakowa i Warszawy). Na razie jednak spójność miast jest nadal zagrożona.

2.3 WSPÓLPROJEKTOWANIE

Przestrzeń publiczna stanowi ośrodek życia miejskiego oraz strefę dialogu i współobecności. Pełnienie tej funkcji uwarunkowane jest jej faktycznym użytkowaniem, gdyż nie ma wielu równie zasmucających fragmentów tkanki miejskiej jak opustoszałe i nieużytkowane miejsca stworzone w celu interakcji i działań społecznych. Samo udostępnienie miejsc publicznych nie czyni ich przyjaznymi. Ludzie nie chcą przebywać w przestrzeni, której nie uważają za atrakcyjną. Będą przez nią przechodzić nie dostrzegając siebie nawzajem i pogłębiając społeczne poczucie osamotnienia, ponieważ taka przestrzeń nic im nie oferuje i nie spełnia ich potrzeb.

Bardzo trudnym zadaniem jest przygotowanie odpowiedniego programu funkcjonalnego dla przestrzeni publicznej, by sprostać wymaganiom wszystkich zainteresowanych użytkowników. Włączenie odbiorców do procesu planowania staje się więc niezbędnym czynnikiem warunkującym

dalszy los miejsca. Użytkownicy jako współtwórcy mogą dać miejscu podwaliny do jego identyfikacji i tożsamości, wzbogacenia oferty funkcjonalnej oraz w pewien sposób są gwarantem większego bezpieczeństwa i dbałości o dobre utrzymanie przestrzeni.

Toczące się współcześnie dyskusje na temat zasadności partycypacji społecznej, sposobów jej realizacji i zagrożeń jakie za sobą niesie, nie dają jednoznacznych odpowiedzi i świadczą o ogromnym wyzwaniu jakie stoi przed projektantami i planistami.

„Doświadczenia z publicznych warsztatów urbanistycznych (Mironowicz, Clerici, 2010) pokazują, że po pierwsze istnieje ogromna liczba konfliktów w odniesieniu do przestrzeni publicznej. Pojawiają się one jako efekt konkurencji o miejsce, gdyż w istocie każda z grup uważa swoje racje za najważniejsze i próbuje dokonać przejęcia przestrzeni dla swoich celów. Nie oznacza to, że rola urbanisty odeszła w przeszłość, przeciwnie, zyskała ona zupełnie nowe wymiary i wymaga zupełnie nowych umiejętności.” (Mironowicz 2010: str.44)

Partycypacja niesie za sobą jeszcze jedno niebezpieczeństwo, którym jest ryzyko zrzucenia odpowiedzialności i potraktowania jej jako narzędzie polityczne. Markus Miessen, czołowy specjalista od spraw partycypacji, w swojej książce *Koszmar partycypacji* ostrzega przed nadużywaniem udziału społeczeństwa w procesie projektowania oraz wykorzystywaniem roli użytkowników do ukrycia ewentualnych porażek i braku wizji faktycznych osób odpowiedzialnych. Rola partycypacji społecznej w procesie planistycznym staje się więc także problemem etycznym, z którym należy się zmierzyć. W związku z tym coraz większa odpowiedzialność spoczywać będzie na barkach urbanistów i architektów jako negocjatorów i strażników odpowiedniej polityki przestrzennej.

2.4 PRZESTRZEŃ WIRTUALNA

Liczne zmiany demograficzne, procesy migracyjne oraz zmniejszenie odległości dzięki rozwojowi komunikacji samochodowej powodują coraz większe zróżnicowanie społeczne mieszkańców miast. Podziały zbiorowości nie sprzyjają zacieśnianiu więzi, a raczej kierują ku jeszcze większej izolacji jednostek bądź małych grup społecznych. Coraz mniej czasu spędzamy w przestrzeniach publicznych, ponieważ część naszych potrzeb zaspokaja przestrzeń wirtualna. Komunikatory internetowe zastępują spotkania, bogata oferta komercyjna spełnia potrzeby konsumpcyjne, a coraz szersza oferta edukacyjna staje się porównywalna z tą oferowaną w przestrzeniach fizycznych miasta. Wirtualny świat publiczny powoduje zastępowanie miejskich przestrzeni dialogu (fora internetowe, czaty, komunikatory umożliwiające odbywanie konferencji itp.). Jednakże wirtualna interakcja nie jest w stanie zastąpić prawdziwego kontaktu międzyludzkiego, podczas którego odbieramy bardzo różnorodne i subtelne bodźce. Z tego względu rozwiązania techniczne powinny jedynie wspomagać i uzupełniać fizyczną przestrzeń publiczną.

„W obliczu tych procesów wzmagają się światowe debaty dotyczące rozwijania życia publicznego, głównie przez zaoferowanie mieszkańcom miast odpowiednio ukształtowanych przestrzeni publicznych, których jakość powinna zapewnić alternatywę dla prywatności i izolacji. Przestrzenie takie powinny przyciągać i gromadzić różnorodne grupy społeczne, rozwijać tolerancję oraz budować poczucie tożsamości” (Markowski 2007, cyt za: Pluta 2012 str. 94).

Świat wirtualny oraz rozwijające się technologie powodują zachłyśnięcie się tą formą spędzania czasu. Dopiero gdy ze statusu nowości przejdzie w status powszechny i zwyczajny, część społeczeństwa będzie w stanie dostrzec mankamenty izolacji i samotności i zacznie dążyć do bliższych kontaktów oraz zacieśnienia więzi. Jeśli w tym momencie odnajdą atrakcyjne przestrzenie publicznej spełniające ich potrzeby, odkryją dużo głębszy wymiar współobcowania i docenią bogatszą formę „bycia” członkiem społeczności. Zadaniem planistów i architektów jest zapewnienie dobrej alternatywy w rzeczywistym wymiarze miasta.

3. Podsumowanie i wnioski

Przestrzeń publiczna jest szeroko dyskutowana na całym świecie oraz traktowana jako jedno z najpoważniejszych wyzwań i problemów urbanistyki. Temat zyskuje coraz większą popularność również wśród władz miejskich, mieszkańców oraz prywatnych inwestorów.

Wielopłaszczyznowy kryzys współczesnych przestrzeni publicznych wynika z dynamicznych zmian zachodzących w wymiarze fizycznym oraz w wymiarze społecznym miasta. Znając jego przyczyny należy dążyć do stworzenia miejsc o szerokim programie funkcjonalnym mogącym stanowić atrakcyjną alternatywę dla przestrzeni prywatnych, wirtualnych czy dających anonimowość. Oferta miast powinna się uzupełniać tworząc harmonijną strukturę przyjazną użytkownikom. Bez względu na typ własności danego terenu, przestrzeń powinna być uznawana za publiczną jeśli pozwala na nawiązywanie więzi oraz dialog między ludźmi i odrębnymi grupami społecznymi.

„Powyższe rozważania prowadzą nas do wniosku, iż niezależnie od tego, z jakim rodzajem współczesnej przestrzeni publicznej mamy do czynienia, to traktować ją musimy w kategoriach rynkowych. Ażeby osiągnąć ze swoim „produktem” określoną pozycję na specyficznym „rynku miejsc”, to musimy zadbać o jego jakość – a więc zarówno estetykę, bezpieczeństwo jak i unikatowość. Rozwinięto więc współcześnie całą nową gałąź wiedzy, zajmującą się takim kształtowaniem przestrzeni, aby klient czuł się w niej bezpiecznie i komfortowo (tzw. *feel-good spaces*).” (Lorens 2010: str. 69)

„Ograniczenie sposobu powstawania i przekształceń przestrzeni publicznej wyłącznie do mechanizmów rynkowych może znacząco zubożyć sferę kultury, uruchamiając niebezpieczne procesy jej degradacji przez niszczenie pewnych wartości oraz osłabianie czynników kulturotwórczych (autentyczna kultura niekoniecznie rodzi się tam, gdzie rynek zapewnia duże środki).” (Kochanowska 2010: str. 30).

Planowanie przestrzeni w miastach jest coraz bardziej wymagającym procesem angażującym coraz większą liczbę uczestników. Przestrzeń publiczna jest kluczowa dla struktury i życia miasta i stanowi ogromne wyzwanie dla współczesnych urbanistów zarówno ze względu na powstające w obecnych czasach ograniczenia, jak również rosnące wymagania przyszłych użytkowników.

4. Literatura

- Augé M (2010) Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Dymnicka M (2011) Od miejsca do nie-miejsca. „Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica”, nr 36.
- Jałowiecki B (2007) Fragmentacja i prywatyzacja przestrzeni.[W:] Bohdan Jałowiecki, Wojciech Łukowski (red.), Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica i Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 11-28.
- Karta Przestrzeni Publicznej (2009) III Kongres Urbanistyki Polskiej, Poznań
- Kochanowska D (2002) Śródmiejskie przestrzenie publiczne – współczesne przekształcenia. [W:] M. Kochanowski (red.). Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego. Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej.
- Kochanowska D (2010) Przestrzeń publiczna – kluczowy element miasta współczesnego – zintegrowana czy podzielona? [W:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). Problemy kształtowania przestrzeni publicznych. Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista.
- Lorens P (2006) Tematyzyzacja przestrzeni publicznej miasta. Gdańsk: Wyd. Politechniki Gdańskiej.
- Lorens P (2010) Definiowanie współczesnej przestrzeni publicznej [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Problemy kształtowania przestrzeni publicznych, Gdańsk: Wyd. Urbanista.
- Lorens P (2010) Główne typy i rodzaje współczesnych przestrzeni publicznych [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Problemy kształtowania przestrzeni publicznych, Gdańsk: Wyd. Urbanista.
- Markowski T (2007) Przestrzeń publiczna wobec procesu metropolizacji, „Urbanista”, TUP, Nr 3(51).
- Miessen M (2016) Koszmar partycypacji. Warszawa: Fundacja Bęc zmiana
- Mironowicz I (2010) Współczesne dylematy przestrzeni publicznej. [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Problemy kształtowania przestrzeni publicznych, Gdańsk: Wyd. Urbanista.

- Pancewicz Ł (2010) Prywatyzacja przestrzeni publicznych. [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Problemy kształtowania przestrzeni publicznych, Gdańsk: Wyd. Urbanista.
- Pluta K (2012) Przestrzenie publiczne Miasta przyszłości – idee i projekty. „Czasopismo Techniczne, Architektura, zeszyt 1 Rok 109, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej
- Ruczyński R (2010) Tradycyjna urbanistyka a współczesne realizacje przestrzeni publicznych [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Problemy kształtowania przestrzeni publicznych, Gdańsk: Wyd. Urbanista.
- Szatan M (2012) Zanikanie przestrzeni publicznej we współczesnych miastach. „Palimpsest” nr 2. http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/tl_files/palimpsest/2012-04-23/PALIMPSEST%20final%2027.04.pdf (dostęp 20.12.2016)
- World Urbanization Prospects. The 2014 Revision. 2014. United Nations, New York <https://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files/WUP2014-Highlights.pdf> (dostęp 05.01.2017)